

ДІЕСЛІВНЕ ОСНОВОСКЛАДАННЯ У СУЧАСНІЙ НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ У ВИМІРІ ЇЇ АНАЛІТИЗМУ ТА СИНТЕТИЗМУ

Косицький Микола Миколайович

асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дієслівному основоскладанню новогрецької мови, розглянуто передумови та шляхи його утворення, а також групи дієслівних родів та видові пари порівнюваних мов.

Ключові слова: дієслово, основа, основоскладання, композит, афіксоїд.

У статті розглядається роль дієслівного основоскладання в сучасній новогрецькій мові (далі СНМ), його продуктивність та функціонування. Предмет дослідження складають дієслова-композити новогрецької мови, відповідно **об'єктом** статті є способи їх утворення. **Актуальність** дослідження зумовлено необхідністю глибшого і всестороннього аналізу цього явища у новогрецькій мові.

Складні слова утворюються в мові на позначення нових понять, термінів, явищ чи їх конкретизації. До *складних слів* зараховують такі різновиди утворень: осново- та словоскладання, аббревіація. Всі вони поширені в різних сферах вжитку й мають неоднаковий ступінь уживання. Серед них найхарактернішим для української мови – є *композиція основ*. Це явище охоплює більшість частин мови. Основоскладання є осердям, навколо якого здійснюються взаємопереходи чотирьох видів слів: прості слова, композити, юкстапозити, аббревіатури. Однак вчені зазначають, що між ними (трьома останніми) не існує чіткої межі, оскільки тут наявні перехідні випадки словотворення, коли аббревіатура є подібною до композита: *держбанк* <=> *державний банк*, *дівичвечір*. Але ця ж тріада виявляє і суттєві структурні розходження, що реалізуються у співвідношенні компонентів слова й способі його одержання [Клименко 1984, 79].

Основоскладання в сучасній українській та новогрецькій мовах належить до найпродуктивніших способів словотворення. Він притаманний, перш за все, іменникам та прикметникам, меншою мірою спостерігається в дієсловах і прислівниках [ЕУМ 2004, 447]. Нагадаємо, що основоскладання – це утворення нових слів шляхом об'єднання двох чи більше основ слова. Таке поєднання може відбуватися за допомогою єднальних голосних: *землєвпорядник* або без інтерфіксів: *бортрадист*.

Характерною рисою саме композитів (у порівнянні їх із юкстапозитами й аббревіатурами) є велика кількість суфіксально-похідних слів від них [Клименко 1984, 47]. У сучасній українській мові (далі СУМ) єднальними голосними у складному слові виступають голосні: **-о-**, **-е-**, **-и-**, а також *інтерфіксальні морфеми*: **-ох-**, **-ою-**, наприклад: *двох*атомний, *троюр*ідний. Основоскладання без єднальних голосних у мові не є продуктивним, наприклад: *чотири*гранник, *бортрадист* тощо. Основоскладання належить до морфологічного словотворення. Єднальними голосними у складних словах СНМ (το συνδεδηκό φωνήεν) виступають: **-ο-**, **-η-**, **-α-**. Найбільш уживаним і розповсюдженим сполучним голосним є голосний **-ο-**, як це є і в українській мові. Наприклад: *звір* + *подібний* = *звіро*подібний; *швидкий* + *минуций* = *швидко*минуций; *папір* + *зшивати* = *паперо*зшивач тощо. У новогрецькій мові існує багато складних слів, перший складник яких (основа якого) закінчується на **-ο**. У цьому

випадку саме цей звук, при усіченні останньої літери (чи літер) і виступає сполучним голосним. У випадку дієслівного основоскладання закінчення -ω "скорочується" до -ο (яке історично є коротким за своєю природою), наприклад:

ο ουρανός – *небо* + **ξύνω** – *чухати, чесати, скребти* = **ο ουρανοξύστης** – *хмарочос*;

πρώτος, – **η**, – **ο** – *перший* + **γράφω** – *писати* = **το πρωτογράφο** – *чернетка, оригінал*;

πηγαίνω – *йти* + **έρχομαι** – *приходити* = **πηγαίνωέρχομαι** – *ходити –туди-сюди*.

Сполучні голосні **-η-**, **-α-** мають такі ж функції, як і попередній єднальний елемент. Сполучна голосна **-η-** зазвичай виступає саме в тій моделі основоскладання, коли другою складовою є –φόρος <= φορώ – *носити*:

ο θάνατος – *смерть* + **φορώ (ε)** – *нести* = **θανατηφόρος**, **-η**, **-ο** – *згубний, нищівний, смертоносний*;

η λαμπάδα – *велика свічка, смолоскип* + **φορώ (ε)** – *нести* = **η λαμπαδηφορία** – *хода зі свічками чи факелами*; **ламπαδηφόρος**, **-η**, **-ο** – *той, хто йде зі свічкою чи факелом, учасник такої процесії*;

το δρέπανο/το δρεπάνι – *серп* + **φορώ (ε)** – *нести* = **δρεπανηφόρος**, **-η**, **-ο** – *той, хто несе серпа, озброєний серпом*.

Сполучна голосна **-α-** зазвичай вживається у складних словах, де першою складовою є числівник. Однак дієслівне основоскладання із числівниками засвідчено невеликою кількістю слів у мові (словниках):

δέκα (το δεκάρι) *десять* + **ο λόγος** – *слово, мова* = **δεκαρολογώ (ε)** – *бути дріб'язковим, заробляти гроші нечесними підлими шляхами або з приниженням; мимрити*. Словник Е. Кріараса подає слова **η δεκαρολογία**, **ο δεκαρολόγος**, **η δεκαροδουλειά** [Κριάρας 1995, с. 335].

Словники фіксують поодинокі дієслова утворені безпосередньо від числівника типу:

οκ/χ/τώ – *вісім* + **η ώρα** – *година* = **οκ/χ/τάωρος**, **-η**, **-ο** – *восьмигодинний*
τρεις, τρία – *три* + **ο χρόνος** – *рік* = **τριάχρονος**, **-η**, **-ο** – *трирічний* тощо.

Сполучуваність основ у композитному слові може бути різною. У випадку дієслова в новогрецькій мові можливі такі комбінування частин мови: 1) дієслово + дієслово; 2) іменник + дієслово; 3) прикметник + дієслово; 4) числівник + іменник; 5) займенник+дієслово; 6. прислівник + дієслово, наприклад:

• дієслово+дієслово => **ανοίγω** – *відкривати* + **κλείνω** – *закривати* = **ανοιγοκλείνω** – *кліпати, відчиняти-зачиняти*;

• іменник+дієслово => **ο θεσμός** – *закон, інститут* + **θέτω** – *встановлювати, ставити, класти* = **θεσμοθετώ (ε)** – *видавати закон*;

• прикметник+дієслово => **ξένος**, **-η**, **-ο** – *чужий, іноземний* + **μιλώ(α)** – *говорити* = **ξеноμιλώ (α)** – *говорити незрозуміло, шаленіти, марити*;

• числівник+іменник => **εκατό** – *сто* + **η πλάση** – *форма, утворення* = **εκατοπλασιάζω** – *збільшувати у сто разів*; За цією моделлю утворено багато дієслів зі значенням збільшення чогось у визначеній кількості (числівником у першій позиції складного слова – α συνθετικό): **εικοσπλασιάζω** – *збільшувати у двадцять разів* тощо.

• займенник+дієслово => **αυτός**, **-ή**, **-ό** – *він* + **σερβίρω** – *обслуговувати* = **αυτοσερβίρομαι** – *обслуговувати самого себе, самообслуговуватися*;

- прислівник+дієслово => **συχνά** – часто + **ρωτώ (α)** – запитувати = **συχνωρώ** – часто запитувати.

Дослідники зазначають, що в СУМ префіксоїди (перші елементи композита, які співвідносяться з повнозначним словом і повторюються у багатьох словах) притаманні більшою мірою іменникам: лісостеп, лісосу́га, лісосплав. Суфіксоїди (другі такі елементи складних слів) властиві як іменникам, так і прикметникам: бензовоз, цементовоз, молоковоз; книголюб, сонцелюб, теплолюб; китицеподі́бний, правдоподі́бний, серпоподі́бний [Українська елліністика 2010, 328]. Активне використання афіксоїдів у мові збільшує рівень її аглютинативності.

СНМ активно використовує афіксоїди в творенні композитних дієслів. До найуживаніших префіксоїдів належать такі: **ευ-**, **τηλέ-**, **καλό-**, **κακό-**, **πολύ-** тощо. Так, словник Кріараса фіксує 31-е композитне дієслово з першим складником **ευ-**, не враховуючи похідних іменників, прикметників, прислівників [Κριαράς 1995, 536–547]. Із префіксоїдом **καλό-** словник подає 55 таких дієслів, які також широко утворюють похідні слова [Κριαράς 1995, 642–648]. Із префіксоїдом **τηλέ-** 3-и композитних дієслів. Складні слова з останнім афіксоїдом підтверджують перевагу номінацій предметів, абстрактних дій, професій, тобто іменників, прикметників, а не дієслів.

У новогрецькій мові є такі дієслівні корені, які можуть також розглядатися як афіксоїди: **-λογ**, **-δοτ**, **-μετρ**, **-νομ** тощо. Складні слова утворені з використанням таких афіксоїдів часто не підлягають чіткому визначенню при морфологічному аналізі слова:

ο μόσκος – *мускус* + **βολώ** (βάλλω = ρίχνω) – кидати = **μοσκοβολώ (α)** – *благоухати*. Дієслова з цим суфіксоїдом означають кидання того, що називає перший складник: **λιθοβολώ** – *кидати каміння*, **αγκυροβολώ** – *кидати якір*; **δροσοβολώ** – *освіжати* тощо.

ο λόγος – *слово* + **δοτώ** (δίνω <= δίδωμι αρχ.ελλ.) – *давати* = **λογοδοτώ** – *звітувати*. Дієслівне основоскладання з цим афіксоїдом передає значення віддавання того, що називає перший елемент: **μισθοδοτώ** – *виплачувати платню*, **ηλεκτροδοτώ** – *забезпечувати електроенергією* тощо.

ο καρπός – *плід* + **φορώ** – *нести* = **καρποφορώ** – *плодоносити*. Цей афіксоїд передає значення володіння, перенесення того, що називає іменник: **λευκοφορώ** – *бути одягнутим у білий одяг*, **τιτλοφορώ** – *надавати/носити титул* тощо.

Дієслівні композити СНМ, утворені шляхом поєднання двох дієслівних основ, мають різне значення і їх можна поділити на дві групи:

- з протиставленням компонентів: **ανοίγω** – *відкривати* + **κλείνω** – *закривати* = **ανοιγοκλείνω** – *кліпати, відчиняти-зачиняти* [Κριαράς 1995, 110]; **ανεβαίνω** – *підніматися* + **κατεβαίνω** – *спускатися* = **ανεβοκατεβαίνω** – *підніматися-опускатися* [Κριαράς 1995, 100]; **αυξάνω** – *збільшувати* + **μειώνω** – *зменшувати* = **αυξομειώνω** – *збільшуватися-зменшуватися, зростати-падати* [Μπαμπινιώτης 2009, 876] тощо.

- представленням цілісної дії: **ξημερώνω** – *світати* + **βραδιάζομαι** – *вечоріти* = **ξημεροβραδιάζομαι** – *щось робити днями й ночами (παίρνω τις μέρες και τις νύχτες), проводити весь свій час безцільно від самого ранку до самого вечора* – *цілісний день* [Κριαράς 1995, 979]; **περνώ (α)** – *переходити, пересікати, минати* + **διαβαίνω**

– *проходити, переходити* = **περνοδιαβαίνω** – *тинятися, вештатися, швендяти* [Μπαμπινιώτης 2009, 876]; **στρίφω** – *крутити, повертати* + **γυρίζω** – *повертати* = **στριφογυρίζω** – *крутитися (дзигую), звиватися, метушитися* [Κριαράς 1995, с. 1280] тощо. Цікаво, що грецька мова засвідчує вживання таких дієслів (у вигляді юкстапозитів) у наказовому способі (в переносному значенні, ідіомах): *αυτό γίνεται άψε-σβήσε* – це трапляється миттєво (дослівно *вмикай-вимикай*) від **αναβοσβήνω**; то *πράγμα δεν είναι παίξε-γέλασε* – це не жарти (дослівно *не грайся-не смійся*) від **παιζογελώ** [Клименко 1974, 59]. Зазвичай ця семантика вживається із запереченням: *οι εξετάσεις θέλουν διάβασμα, δεν είναι παίξε-γέλασε* – *іспити потребують підготовки (вивчення), це не жарти* [Μπαμπινιώτης 2009, 816].

В українській мові не засвідчено дієслівного основоскладання в межах одного слова. Дієслова, утворені юкстапозицією словники української мови не фіксують. Вони радше зустрічаються в усному мовленні, літературі (ідіостиль), фольклорі для підсилення експресії тексту (усного чи написаного). На противагу цьому, як бачимо, грецькі словники такі слова фіксують. Ці композити в СНМ можуть утворювати похідні слова: іменники – **το ανοιγοκλείσιμο/το ανοιγόκλεισμα** – *відкривання і закривання, кліпання*, **το ανεβοκατέβασμα** – *підйом і спуск, вгору-вниз*; **αυξομειωτικός, -ή, -ό** – *той, що збільшується, зменшується, поперемінний*; прислівники – **αυξανομειωτικά/αυξανομειωτικώς** – *поперемінно, навперемінки*. Однак вони не утворюють потужних словотворчих гнізд. На ці композити афікси нанизуються лише до певної міри. Найбільша кількість ступенів словотворчого афіксального перетворення складної основи в українській мові сягає чотирьом [Клименко 1984, 80].

Українська мова у своєму лексичному складі має небагато дієслів композитів, які вживаються переважно в теперішньому/минулому часах: *біг-біг, блукав-блукав, дивився-дивився, слухали-слухали* тощо. Також є юкстапозити, які поєднують дієслова з синонімічним значенням: *думати-гадати, гніватися-сердитися, текти-шуміти*. Але від таких складних слів у СУМ не утворюються композити, що є їх характерною відмінністю від новогрецької мови. Адже в українській мові такі процеси, дії можна описати лише за допомогою окремopolучуваних слів. Грецька ж мова передає їх засобами внутрішньословесного вираження, тобто композицією основ [Клименко 1984, 73]. Основним засобом для виявлення словотвірної структури складного слова є відтворення його синтаксичних еквівалентів.

Логічно постає питання, чому дієслівне основоскладання у грецькій мові є багато продуктивнішим ніж в українській? Які існують у мові для цього об'єктивні чинники й передумови? Н. Клименко зауважує, що "розгалуженим різновидом дієслівних композитів у новогрецькій мові є слова, що виражають різні роди/способи дієслівної дії" [Клименко 2010, 268]. Морфолого-словотвірні категорії дієслівних родів тісно пов'язані з категорією виду дієслова в українській мові. Їх поєднує семантичне протиставлення цілісності/нецілісності дій, станів, процесів: будувати – збудувати (видова пара), будувати – забудувати (спосіб дієслівної дії) [Вихованець 2004, 235]. Видові пари відрізняються від способів дієслівної дії характером лексико-семантичних співвідношень між дієсловами доконаного і недоконаного виду, які

можуть мати тотожну лексичну семантику, на підставі чого й об'єднуються у видову пару: сивіти – посивіти; пекти – спекти. Українські вчені Катерина Городенська й Іван Вихованець виділяють три групи дієслівних родів дії, які виокремлюють на ґрунті одновидових дієслів доконаного виду: 1) часові (фазові); 2) кількісні; 3) результативні [Вихованець 2004, 236]. Кожна з трьох груп має досить багато підгруп. Професор Н. Клименко констатує, що найбільше лексичне наповнення у новогрецькій мові притаманне а) кількісним, далі б) оцінним і, на останньому місці в) результативним родам дієслівної дії [Клименко 2010, 270]. (Для більшого впорядкування родів дієслівної дії (що належить до лексико-словотвірних категорій новогрецької мови) Н. Клименко пропонує залишити новогрецькій мові ту ж систему координат, яку має й українська, доповнивши її – *оцінним родом дієслівної дії*).

У грецькій мові дієслово не має категорії виду, ця категорія є часо-видовою. Вона реалізується у протиставленні двох основ дієслова: теперішнього часу (ενεστώτας) та аориста (αόριστος). Залежно від цього часи грецької мови можна розподілити на дві групи: а) які утворюються від основи дієслова теперішнього часу (ενεστώτας, парататікός, εξακολουθητικός μέλλοντας); б) які утворюються від аористної основи (αόριστος, παρακείμενος, υπερσυντέλικος, στιγμαίος μέλλοντας, συντελεσμένος μέλλοντας).

Вивчення складних слів новогрецької мови за їх морфемною і словотворчою структурою дозволить сформулювати певні риси, які стосуються структури мови. Це стосується поєднання елементів складного слова, їх взаємовідношення як різних типів слів. Складні слова тісно пов'язані зі словосполученнями, за допомогою яких можна їх пояснити. Зазвичай складні слова утворено на основі словосполучень. Однак, композити є коротшими від словосполучень. У цьому вимірі вони реалізують важливий принцип – *економії мовних засобів*. Складне слово є свого роду результатом лексикалізації словосполучення.

Характерною особливістю новогрецької мови є те, що дієслівне основоскладання можливе у межах одного слова (з координацією як видом внутрішнього зв'язку), що в українській мові можливе лише у формі юкстапозиції у незначній кількості.

Підсумовуючи короткий аналіз і розгляд основоскладання новогрецької мови, хочемо наголосити, що цьому явищу належить провідна роль у вираженні родів дієслівної дії як лексико-словотвірної категорії. У порівнюваних мовах не завжди можна відшукати відповідники дієслівним композитам, що зумовлено різною структурою дієслівної системи, а відтак, і різним оформленням способів дієслівної дії. Багато дієслівних композитів містять компоненти, що є афіксоїдами.

Примітки:

¹ Ми дотримуємося думки, що терміни *інтерфікс* і *єднальна голосна* є в цьому випадку синонімами.

² Походить від давньогрецького εὖ, перекладається *гарно, добре* і означає правильність, благість, красивість основного слова.

³ Походить від давньогрецького τῆλε і перекладається *далеко, на відстані*.

Статья посвящена глагольному основосложению новогреческого языка, в ней рассматриваются пути и причины образования композитов и юкстапозитов, а также группы способов глагольного действия анализируемых языков.

Ключевые слова: глагол, основа, основосложение, композит, аффиксоид.

The article deals with verbal stem compound of Modern Greek and examines ways and reasons of their formation. The attention is paid to verbal gender groups and aspectual distinction of the verb (couples) in these languages.

Key words: verb, stem, stem compounding, composite, affix.

Література:

1. Белецкий А. Краткий очерк грамматики новогреческого языка // Новогреческо-русский словарь. Συγχρονό ελληνорωσικό λεξικό. – 2-е изд. / Сост. А. Иоаннидис, под. ред. А. Белецкого. – М.: Гос. изд-во иност. и нац словарей, 1961. – С. 1325–1394.
2. БЭС 1988 – Большой энциклопедический словарь: Языкознание. Изд. "Большая Российская энциклопедия", – М., 1998. – 685с.
3. ЕУМ 2004 – Енциклопедія Українська мова. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 833с.
4. Клименко Н. Ф. Сложные глаголы в новогреческом и украинском языках // Структурная и математическая лингвистика. – Вып. 2. – К.: Вища школа, 1974. – С. 54–62.
5. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1984. – 250 с.
6. Українська елліністика: Зб. наук. праць. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 607 с.
7. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 222 с.
8. Κριτάρας Εμμανουήλ. Νεοελληνικό λεξικό της σύγχρονης δημοτικής γλώσσας. – Αθήνα, 1995. – 1572.
9. Μπαμπινιώτης Γ. ΜΙΚΡΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ. ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ. – Αθήνα, 2009. – 1296 σ.